

TOMAS COLBENGTSONS KONST OCH DEN SYDSAMISKA ERFARENHETEN

Jan-Erik Lundström

Grundtonen i Tomas Colbengtsons konst är längtan och saknad, åstundan och frånvaro, minne och svärta, hågkomst och glömska. Sorg och vrede samsas med smärta och förlust.

Det är en lika träffsäker och drabbande som sammansatt ton som tar form genom berättelser, berättelser vilka ofta äger rum eller utspelas i ett arketyriskt Sápmi, ett nordligt landskap karakteristiskt för den samiska kulturens livsrum. Berättelserna där denna grundton ljuder - ibland tablåer, ibland collage, ibland skulpturala installationer - handlar om umbäranden och om knapphet, om lidanden och nöd; de synliggör och förmedlar glimtar ur historiens mörker och gestaltar historiska oförrätter och mödor.

I berättelserna, som är både iscensättningar och gestaltningar, är det fotografier som etablerar kontakten med det förflutna, med historiska - men också samtida - verkligheter. Fotografierna är det som förankrar och konkretiserar dessa skildringar av det bortglömda, av det eller de osynliggjorda. Denna konst handlar om utsatthet och främlingskap, om förskjutning och om blottställdhet, om de fördrivna och de förtryckta. Och i allt detta talar och uttrycks den samiska erfarenheten, individuell och kollektiv, personlig och allmän, från Tomas Colbengtsons egna upplevelser och biografi till den samiska historien i allmänhet. Det samiska är ett nav i Tomas Colbengtsons konst, både som särskilt innehåll och tema och som det erfarenhetsraster som alla verk silas genom och präglas av.

Tomas Colbengtson är född och uppvuxen i samebyn Vaapsten vid sjön Björkvattnet i Tärna i svenska Västerbotten. Byn ligger nära den norska gränsen i den västerbottniska fjällvärlden, och hör till de norra delarna av det syd-

samiska kultur- och språkområdet. Sydsamiska kulturområdet sträcker sig ner till svenska Jämtland och är lika utbrett på norsk sida där det når långt söder om Trondheim. Sydsamiskan, ett av sex nu levande samiska språk, har särskilt uppmärksammats under senare år och stärkt sin ställning som ett eget språk.

För de sydsamiska barn som växer upp idag finns förbättrade undervisningsmöjligheter och en större chans att få växa upp med sitt modersmål, en grundläggande mänsklig rättighet. För Tomas Colbengtsons generation var det inte så. Mer än en sekellång historia av språkförbud och språkförtryck, en försvenskning och förnorskningspolitik, har berövat flera generationer av samer den rättigheten, att få växa upp med, leva med sitt eget språk. Denna språklöshet, denna identitetsförlust, och det våld som ligger bakom denna språkets frånvaro är också starkt närvarande i Tomas Colbengtson. Den ton av bitande skarp tystnad och ordlöshet och av, återigen, sorg, som drar genom många av hans arbeten talar, uttrycker, och synliggör denna språkförlust.

Också långt mer konkret och explicit i flera arbeten, som i ett screentryck med titeln Please Do Not Speak Eskimo, vilken påminner om att språkförtryck drabbat och drabbar många urfolk och minoriteter världen över.

Vaapsten, Tomas Colbengtsons hemby finns långt innan nationerna Sverige och Norge finns. Arkeologiska fynd av både gravar och boplatser visar på bosättningar vilka dateras till folkvandringstiden. Och med dagens arkeologiska kunskap vet vi att Övre Norrland och Mellannorrland befolkas allt efter det att inlandsisen smälter, med invandrande grupper både österifrån, från andra sidan Bottenviken, och söderifrån. Att området runt Vapsten

varit en stark och levande hemvist för det sydsamiska visar också till exempel medeltida fynd av dekorerade bruksföremål med en utpräglad sydsamisk estetik. Denna sydsamiska ornamentik, med bland annat karakteristiska geometriska flätmönster och en specifik palett, är levande i dag och brukas i både klädesplagg, utensilier och konsthantverk.

Och just detta sydsamiska flätmönster i sicksackform, ofta också med typiska sydsamiska färger, återkommer i många av Tomas Colbengtsons arbeten. Som en fond eller just geometriskt mönster på vilket andra bilder projiceras eller överlagras, ett nonfigurativt mönster som möter fotografier med porträtt eller historiska händelser som motiv, men båda med rötter i sydsamisk kultur och erfarenheter.

Den sydsamiska kulturen utgör än idag den minst kända delen av Sápmi, inte minst vad gäller själva dess historiska utbredning och inflytande inom sitt geografiska område. Som den samiska kulturen i allmänhet är kulturhistorisk kunskap, arkeologisk forskning, språkkunskap, kunskap om vardagsliv och livsvillkor om sydsamisk kultur eftersatt och ofullständig. Och inte minst är kunskap och medvetenhet om vad den samiska och den sydsamiska kulturen - och vad samer och sydsamer - utsattes för i de långa historiska processer då nationalstaterna erövrade och koloniserade Sápmi än idag begränsad och ofullständig.

Den samiska kulturens självständighet urholkas, identitet och kulturbärande traditioner undergrävs eller ifrågasätts, samiska livsformer och praktiker förbjuds eller elimineras med nationalstaternas territoriella utbredning. Nationsgränser dras rakt genom områden i Sápmi där samer i århundraden levt med renens årscykler där betet flyttas från fjäll till kust, från både Bottenvikens/Bottenhavets kustområden och Atlanten till skandinaviska fjällkedjan. Med nationernas gränsdragningar motarbetas eller omöjliggörs den rörligheten. Och då gränserna mellan länderna tidigt 1900-tal stängs för renskötselns behov har det katastrofala konsekvenser för många samer.

Också industrialiseringen inverkar djupt på samers livsvillkor. Gruvindustrin och vattenkraftsindustrins utveckling ödelägger renbetesland, flyttvägar, fiskevatten, och jaktmarker. Men allra mest följer med nationalstaten

och kolonialiseringens rasistiska ideologier, religionsförbud och tvångskristnandet, det omnämnda språkförtrycket och överhuvudtaget behandlas som mindre värda medborgare, mindre värda människor och den samiska kulturen som lägre stående eller utdöende.

Tomas Colbengtsons by Vaapsten genomlever och utsätts för alla dessa processer på olika sätt. Samebyns område fanns tidigare på både sidor nuvarande riksgräns mellan Norge och Sverige. Men de upprättade gränsreglerna gör att Vaapstens renägande samer tvingas begränsa sitt område till uteslutande svensk mark.

Dessutom placeras tvångsflyttade rensköttande samer från Finnmark och Norrbotten (alla samer från nordsamiskt område där nordsamiska talas, ett språk mycket annorlunda än sydsamiska) på Vaapstens renbetesmark och i Vaapstens sameby, vilket medför att konflikter och slitningar mellan de nyinflyttade och den ursprungliga samebyborna, bland annat på grund av att flera av de ursprungliga invånarna i Vaapsten förlorar rättigheter då de nytillkomna tvingas bosätta sig där. Ett problem skapat av nationalstaterna överförs till och skapar konflikter mellan samiska grupper.

Tomas Colbengtsons konst gestaltar det självupplevda, det indirekt men intimt upplevda genom historier och berättelser från den egna familjehistorien, och det kollektivt upplevda som ankrats djupt i den gemensamma samiska erfarenheten, de erfarenheter och upplevelser du bär på och erfar endast genom att vara same. Många av Tomas Colbengtsons arbeten bär här på en stark spänning mellan hemmahörande och främlingskap, mellan en känsla av stark tillhörighet och ett gnagande utanförskap. Det är som om inte ens hemmet är tryggt, inte ens det mest vardagliga och alldagliga är pålitligt eller säkert. Marken är alltid på något sätt underminerad, landskapet korroderat, vindpinat och sprucket, till och med hemmet är försätligt osäkert. Och med hemmets utsatthet och hotade säkerhet följer också identitetens utsatthet. En obekvämd undran om den egna identiteten och hur att manifestera den, tvivel som sås in i de egna traditionerna. Hur vara, hur leva våra liv när vi inte ens har ett pålitligt och tryggt hem?

I majoritetskulturens pålagor och påtvingade processer och mentaliteter blir det samiska utdefinierat, ifrågasatt eller exkluderat.

Tomas Colbengtson arbetar främst med fotografi och med glas. Ofta kombineras dessa medier i ett och samma konstverk, som i de särpräglade glasobjekt - signaturarbeten i Colbengtsons produktion - där Colbengtson använder sig av så kallad Graal-teknik, där fotografier med hjälp av silkscreentryck överförs till glasföremål. Med glasets genomskinlighet som effektivt verktyg skapar Colbengtson en slags tredimensionella collage där bilder och fotografier - både historiska fotografier från arkiv och andra offentliga samlingar och fotografier tagna av konstnären själv - överlagras och samspelar med just tryckta mönster och annan ornamentik, och där glasobjektets former och färger också deltar i berättelsen. I Båggofárreaddjit/De tvångsförflyttade tar detta formen av en installation med tre stora välvda glas med påtryckta fotografier och mönster ställda i en triangel och sammanhållna med en kedja i järn och hänglås. Fotografierna är bilder av samiska barn som utsattes för dessa tvångsförflyttningar under tidigt 1900-tal; sorgsna och nedtonade porträtt och blekta vinterlandskap, historiska dokument från denna mörka episod i samisk historia, iscensatta i en smärtsamt vacker metaforisk konstellation.

De medier och tekniker Colbengtson brukar - historiska dokument i fotografisk form, landskapsfotografier från sydsamiska Sápmi, glas med tryckta bilder ibland i flera lager eller nivåer - är betydelsebärande i sig. Dessa medier, verktyg, tekniker är i verksam maskopi med innehållet och tematiken i Colbengtsons konst. Fotografiet är här både minnets och glömskans medium. Det synliggör det bortglömda, det visualiserar det förträngda eller förtryckta. Och det är minnets väg till det förflutna där det återkallar eller gestaltar historiska händelser. Men fotografiet i Colbengtsons konst påminner också ständigt om förlust, om brist och saknad. Varje framställning av dessa episoder ur samisk - som förstås också är svensk och norsk och Skandinaviens och Europas och Världens historia - är ofullständig. Inte bara för att den historiska dokumentationen är slumpartad och inkomplett, utan för att

vidden eller allvaret eller smärtan i dessa händelser bara kan återges genom negationen, genom att understryka representationens otillräcklighet. Genom Tomas Colbengtsons arbeten ges vi som betraktare tillfälle att möta dessa erfarenheter - tvångsförflyttningarna, de förödmjukande och förnedrande rasbiologiska fotograferingarna, språkförlusten, hembyns underminerade integritet, och mycket mer - genom att observera och erfara deras frånvaro i de allmänna berättelserna, genom att konkret få uppleva bristen, saknaden och den förtvivlan som härstammar från insikten att dessa egna upplevelser och erfarenheter ej ens är berättade, gestaltade, eller uttryckta.

Glaset har en liknande funktion. Det kapslar in bilder, minnen, berättelser. Det gör dessa - berättelser, erfarenheter - både föreställda och oåtkomliga, synliga och fördolda. Glaset, på det sätt som Tomas Colbengtson använder och koreograferar det, gestaltar förträngningens, glömskans eller förtryckets mekanismer, återger just hur det är att uppleva det otillräckliga, det oåtkomliga, det som finns där men som ändå inte sägs eller uttrycks. Hur det är att vara maktlös inför till och med den egna självbilden, de egna berättelsernas närvaro och status.

Tomas Colbengtson säger själv att kanske är det förlusten av modersmålet, «förlusten av mitt språk» som är skälet till att han överhuvudtaget gör konst. Förlusten, saknaden, bristen och, framförallt en stark känsla av att konsten kunde vara en kungsväg i mötet med dessa erfarenheter av förlust och av möjligheterna till förändring. Eller i vart fall synliggörandet av denna glipa, denna avgrund i det verkliga, där den egna erfarenheten som individ, som familjemedlem, som same i Sverige, Skandinavien och världen får stå oemotsagd, för att i alla fall ge dessa erfarenheter och upplevelser luft, ljus, värde och närvaro. Grundtonen finns där. Längtan och saknad, åstundan och frånvaro, minnena och smärtan. Men det finns också ett annat slags möte; en ljusning och en öppning utifrån just möjligheten att överhuvudtaget kunna uttrycka eller säga någonting. Själva gestaltningen, konsten, blir till en möjlig väg, en potential där negation och protestens frigörelse möter utveckling, där saknad och ropet efter självaktning omvandlas både till god vrede och

till arbetet för förändring. Grundtonen i Tomas Colbengtsons konst och de upplevelses den gestaltar möter framtid förknippat med dåtid och med upprättelsens potential.